

TEZKİRELER SADECE BİYOGRAFİ KAYNAKLARI DEĞİL AYNI ZAMANDA ELEŞTİRİ TARİHİMİZİN DE KAYNAKLARIDIR

Prof. Dr. Mustafa İSEN

1. Soru: *Türk Edebiyatındaki Biyografi Geleneğini klasik şark biyograficiliğinden ayıran çizgiler var mıdır?*

- Merhum Köprülü'nün de belirttiği gibi din birliği üzerine kurulan büyük medeniyetler içlerine aldıkları farklı etnik kimliklerden yeni bir yapı ortaya çıkarırlar. İslam sanatlarında bunun gayet açık örneklerini görmekteyiz. Bu anlamda biyografinin, daha da kendine özgü bir durum arz ettiğini söyleyebilirim. Benim kanaatime göre ise sözü edilen medeniyetin en özgün alanlarından biridir biyografi. Çünkü İslâm tarihçiliği, Hz. Peygamber'in hayat ve faaliyetlerinin incelenmesiyle yani biyografi ile başlamıştır. Bir başka ifade ile İslâm tarihinin kaynağını, hadis toplamada aramak gerekir. Giderek sonraki tarihçiler bu alanı genişlettiler. Bunun yanında başta Hz. Peygamber olmak üzere İslam tarihinin önemli kişilerinin topluma örnek şahsiyetler olarak takdimi de biyografiyi gündemde tutan bir başka husus oldu. Buna Arap geleneğindeki soy soplâ övünme alışkanlığını da eklemek gerekir. Bu yüzden biyografi İslâm tarihçiliği içinde hep çok önemli bir yer işgal etmiş, hatta zaman içinde tarihin ilgilendiği diğer alanlara göre daha baskın bir konum elde etmiştir

Zamanla bu çalışmalar, dil bilimcileri, şâirleri, hekimleri ve diğer meslek mensuplarını da kapsamaya başladı. Böylece müslüman dünyası muhteşem bir biyografi külliyyatına sahip oldu. XII. yüzyıl sonlarına kadar Arapça olarak devam eden bu gelenek, müteakip yüzyıldan itibaren yerini Farsça örneklere bırakmaya başladı.

XV. yüzyıldan itibaren ise Türkçe biyografi kaynakları telif edilmeye başlandı. Dilimizdeki ilk biyografi örneği, pek çok ilk çalışmanın sahibi olan Ali Şir Nevâî'ye (1441-1501) aittir; *Mecâlisü'n-nefâis* (y. 1491). Mukaddime ve yazarın meclis adını verdiği sekiz bölümden meydana gelen eser, kendinden önce üretilmiş örneklerin, özellikle de Câmî ve Devletşâh'ın eserlerinin takipçisidir.

Sözü edilen bu biyografi kitapları, hangi dilde yazılırsa yazılsın, konularına ve bakış açılarına göre farklılık göstermekle birlikte pek çok bakımdan ortak noktalara sahiptirler. Biyografisi yazılan kişi hemen daima belli bir yaşa geldikten

sonra böyle bir değerlendirmeye hak kazandığı için bu eserlerde doğum tarihleri pek yer almaz. Buna karşılık ölüm tarihlerine dikkat edilmektedir. Biyografisi yazılan kişinin hayatında geçen belli başlı hadiseler kısaca nakledilir. Bilim adamlarının eğitimleri, başlıca hocaları ve eserleri önemlidir. Şâirlerin ise şiirlerinden örnekler verilir. Bu haliyle gelenek, biyografik künye yazıcılığını esas aldığı için bütünüyle insan unsuruna yöneliktir, çizilen portre canlı, fakat verilen bilgilerin belgelendirilmesi her zaman mümkün değildir.

İslam tarihinde ortaya çıkan bu uygulamanın ustadan çırağa geçen bir zenaat gibi fazla değişiklik göstermeden Osmanlı biyografi geleneğine de yansıdığı görülmektedir. Ama kuşkusuz farklılıklar da söz konusudur. Meseleye alan olarak bakacak olursak bizde evliya, ulema, devlet ileri gelenleri ve şâirlerle ilgili biyografi geleneği klasik tarzın devamı olarak zengin ürünler vermiş, buna karşılık şehir tarihçiliği ve ona bağlı olarak üretilen şehirlere ait biyografik malzeme ihmal edilmiştir. Kuşkusuz Bursa ve Edirne gibi birkaç şehir sınırlı bir malzeme birikiminden söz edilebilir. Ama sadece Haleb'e ait yüzlerce ciltlik şehir monografisi yanında bunlar hiç mesabesinde değildir.

Sözü edilen biyografi kaynaklarının muhtevasında yer alan farklılıklar ise büyük ölçüde yazarın birikimine bağlı olarak değişiklik arz eder. Ama Osmanlı, mensubu olduğu uygarlığın pek çok unsurunu zirveye taşıdığı gibi biyografi alanında da mükemmel örnekler ortaya oymuştur. Örneğin şâirler tezkiresi geleneğini ele alalım: 1538'de başlayan ilk Osmanlı şâirler tezkiresi olan Sehi'den başlanarak 1950'li yıllara yani İbnülemin'e gelinceye kadar arada hiç boşluk kalmadan tüm dönemlerin dikkate değer bütün şâirleri hakkında yazılı bilgilere ulaşmak mümkündür. Bunlar belki bugünkü ölçülere göre yetersiz bilgilerdir, ama biz Shakespeare örneğinde olduğu gibi Fuzuli yaşad mı yaşamadı mı diye tartışmıyoruz. Burada bir hususa daha dikkat çekmek istiyorum: Bu zengin malzeme ancak uzun ömürlü Osmanlı Devleti sayesinde olmuştur. Bunun en iyi kanıtı Türkçe'de ilk tezkireyi bize kazandıran Doğu Türkçesi geleneği, sürekli bir devlet geleneği imkanını kaybettiği için ikinci bir örnek bile veremezken, Osmanlı geleneği bunu otuzun üzerinde esere ulaştırmıştır.

2. Soru: *Tezkirelerde verilen bilgilerde edebî tenkitlere yer yer rastlanmaktadır. Bunlar şahsi yorumlar mıdır? Bu tenkitlerin tutarlı ve belli bir sisteme dayandığı söylenebilir mi?*

- Tezkireler bizim için sadece biyografi kaynakları değil, aynı zamanda eleştiri tarihimizin de kaynaklarıdır. Tezkirelerde, özellikle verilen örneklerden önce şâirin sanatına yönelik önemli değerlendirme unsurlarına raslanır. "*Pesend ü ısgâya kâbil şiir; hoş-âyende nazm; rengîn inşâ; âşıkâne gazel ve muhayyel eş'âr*" gibi bütün tezkirelerde karşımıza çıkan ortak terminoloji, bunların şahsî yorum olmadığını gösteriyor. Fakat eleştiri terminolojisi olarak söz konusu edeceğimiz bu örneklerin bizim teori çalışmalarımızda izahı yoktur. Bunları, verilen örnekler üzerinde yoğunlaşarak öncelikle tanımlamak, ardından da modern eleştiri

kavramlarıyla ilişkilerini ortaya koymak gerekmektedir. Bu anlamda merhum Harun Tolasa'dan beri bir takım tesbit çalışmaları yapılmışsa da bu konuda daha yapılması gereken çok iş vardır.

3. Soru: *Tezkirelerden kaynak olarak verimli bir şekilde yararlanmak için dikkat edilmesi gereken noktalar nelerdir?*

-Şunu hemen belirtmek lazım, tezkirecilik biyografik künye yazıcılığını esas aldığı için yazarı ortaya koyduğu eserden daha önde tutup sanatın kaynağındaki insan unsuruna yönelir. Bu özelliğiyle adı geçen eleştiri sistemi, eserin şekli çatisını ve muhtevasındaki mânâ atmosferini esas alan modern eleştiriden ayrılır. Hatta denebilir ki bu örnekler modern biyografi açısından da bir takım zaaflar taşımaktadırlar. Bu yüzden onlardan bir biyografi ve eleştiri kaynağı olarak yararlanırken bunların orta çağın kendine özgü ürünleri olduğunu unutmamak lazımdır. Öncelikle bu eserlerin önemli bir bölümü kendi çağlarını, yani mütedavil bilgiyi anlattıkları için pek çok meseleyi ima ederek geçerler. Bu göndermenin ardındaki bilgi bilinirse ancak verilenlerden sağlıklı bir sonuç çıkarılabilir. Biraz önce de belirttiğim gibi bunlardaki malzemenin çağdaş bakış açılarıyla ülkemizde bir değerlendirilmesi de yapılmadı henüz. Örneğin aynı bakış açısıyla üretilen Boşnak edebiyatı için H. Şabanoviç'in "*Knjizevno Muslimana BiH na Orijentalnim Jezicima*, Sarajevo, 1973" isimli kitabı oranında Türk edebiyatı için tezkirelere dayalı bir değerlendirme çalışması henüz yayınlanmadı.

4. Soru: *Türk Edebiyatı çalışmalarında nazım şekilleri ve türleri üzerinde niteliklerinin tesbiti dışında pek durulmadığını görüyoruz. Bu konudaki düşünceniz nedir?*

- Bizim divan edebiyatımızda yer alan nazım şekilleri ve türler, büyük oranda Arap edebiyatından gelmektedir. Bunları izah eden teori kitaplarının da bütünüyle Arap ve Fars edebiyatlarından çeviri olduğunu biliyoruz. Bu yapıdan dolayı zannediliyor ki dilimizde üretilen Divan edebiyatı örnekleri de sözü edilen teori kitaplarındaki bilgiyle örtüşüyor. Konuyla ilgili gerçekleştirilmiş dikkatli birkaç çalışma olayın hiç de böyle olmadığını bize gösterdi. Şunu söylemek istiyorum, bu topraklarda üretilen Divan edebiyatı ürünleri teori kitaplarının çerçevesini aşan örnekler. Ben bunu kendi yaptığım Mersiyelerle ilgili çalışmada ve gerçekleştirdiğimiz bazı yüksek lisans çalışmalarında çok net olarak gördüm. Mesela Müstezad üzerinde yapılan bir çalışma bize teori kitaplarının verdiği bilgilerin üçte ikisinin yanlış olduğunu gösterdi. Bu oranda olmamakla birlikte benzer durumlar başka tür ve şekiller için de mümkün. Öyleyse örneklerden hareketle yeni tanımlara gitmek gerekiyor. Bu yapılabilir ve sözü edilen örneklerin süzülüp geldikleri Arap ve Fars edebiyatlarındaki benzerlerinden varsa farkları ortaya konabilirse Türk edebiyatının kendine özgü görüntüleri de belirlenmiş olacaktır. Mimaride var olan bu fark niye diğer sanat şubelerinde olmasın.

5. Soru: *Eski Türk Edebiyatı ile ilgili çalışmaların gerek metin neşirleri gerekse araştırma ve teori sahalarında ulaştığı nokta sizce geçen bunca zaman ve emeğe nisbeten tatmin edici midir?*

- Üzülerek belirteyim ki var olan çalışmaları tatmin edici bulmuyorum. Bizde lisanstan başlayarak yapılan tezlerin büyük bölümü metin neşrine dayanıyor olmasına rağmen ve dünyada bu konuda çok sayıda teorik ve uygulamalı örnek mevcutken Türkçe'de bu işin hala nasıl yapılacağına dair bir el kitabının bulunmasını anlamak zordur. Bu eksiklik yüzünden ülkemizde metin neşri tam bir keyfilik örneğidir. Bu teknik konuyu halletmemiş bizlerden teorik düzeyde eser beklemek kuşkusuz daha da zor tabii. Dönüp geriye baktığımızda üç binin üzerinde tezkirelere girmiş şair yetiştirmiş bu toplumun, kaç tane belâgat uzmanı yetiştirdiğini sormak ve hazin manzarayı görmek belki bir teselli olabilir. Günümüzde durum çok farklı değil; modern edebiyat sahasında teori ile ilgili kitaplar da bu kez Fransızca veya İngilizce'den çevrilmektedir. Ben ülkemizde Türkoloji çalışmalarının tıkanıp ve mutlaka kendisine bir çıkış yolu bulması gerektiğini düşünüyorum. Üstelik artık Batı ülkelerindeki büyük türkologlar devri de bitmiştir. Öyle bile olsa bu sorumluluk bize aittir. Sayı olarak büyük rakamlara ulaşmış türkoloji kadrolarının bu soruna çok acil çözüm bulması gerektiğini düşünüyorum.